

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING
JIZZAX FILIALI

**ZAMONAVIY INNOVATSION
TADQIQOTLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI
VA RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI:
YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR
RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK
ANJUMAN MATERIALLARI
TO'PLAMI**

**15-16-MAY
2026-YIL**

**Google
Scholar**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB
MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR
VA ISTIQBOLLAR**

*mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami
(2026-yil 15-16-may)*

JIZZAX-2026

7. Komilova, A.S. (2023). O 'QUV TARBIYA JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA INDIVIDUAL YONDOSHUV. GOLDEN BRAIN, 1(31), 126-133.

8. Norbekova, B., Komilova, A., Arakulov, G., & Adilova, M. (2024, June). Formation of Network Attack Detection System Architecture. In International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies (pp. 431-440). Singapore: Springer Nature Singapore.

TAFAKKUR MUAMMOSINING ASSOTSIATIV NAZARIYASI

Sharafitdinov Abdulla XXX

O'zMU Jizzax filiali Psixologiya kafedrası dotsenti

Xabiyeva Sevinch Baxodir qizi

O'zMU Jizzax filiali talabasi

abdula_sharafitdinov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tafakkur muammosining assotsiativ nazariyasi, uning mohiyati, tarixiy rivojlanishi va inson tafakkuridagi o'rni yoritilgan. Assotsiativ nazariyaning asosiy tamoyillari, assotsiatsiya turlari hamda tafakkur jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu nazariyaning afzalliklari va kamchiliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, assotsiativ nazariya, assotsiatsiya, psixologiya, bilish jarayoni, xotira, ong, fikrlash, tasavvur, mantiqiy tafakkur.

Inson tafakkuri psixologiya fanining eng murakkab va muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Tafakkur yordamida inson atrof-muhitni anglaydi, voqea-hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunadi, muammolarni hal qiladi va yangi bilimlarni egallaydi [1]. Masalan, inson oddiy hayotiy vaziyatlarda ham tafakkur orqali to'g'ri qaror qabul qiladi. Talabaning imtihonga tayyorgarlik rejasini tuzishi yoki tadbirkorning yangi loyiha ustida ishlashi tafakkurning amaliy ko'rinishidir. Tafakkur insonning bilish faoliyatining eng yuqori bosqichi bo'lib, u orqali inson tajribalarni umumlashtiradi va yangi xulosalar chiqaradi.

Tafakkurni tushuntirishga qaratilgan turli nazariyalar mavjud bo'lib, ulardan biri assotsiativ nazariyadir. Assotsiativ nazariya inson tafakkuri tasavvurlar va tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlar asosida shakllanishini ta'kidlaydi. "Assotsiatsiya" so'zi lotincha "associatio" so'zidan olingan bo'lib, "bog'lanish" degan ma'noni anglatadi [2]. Kundalik hayotda inson biror narsani ko'rganda unga bog'liq boshqa tushunchalar ham xayoliga keladi. Masalan, yomg'ir yog'ayotganini ko'rgan odam soyabon yoki sovuq ob-havo haqida o'ylaydi. Bu inson ongidagi assotsiativ bog'lanishlar mavjudligini ko'rsatadi. Tafakkur muammosining assotsiativ nazariyasi inson ongidagi fikrlash jarayonini tushuntirishga qaratilgan eng dastlabki ilmiy-psixologik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyaning asosiy g'oyasi shundan iboratki, inson tafakkuri alohida, mustaqil va uzluksiz mantiqiy jarayon emas, balki avvalgi tajriba asosida shakllangan tasavvur va g'oyalar o'rtasidagi bog'lanishlar

— ya'ni assotsiatsiyalar tizimidir. Shu nuqtayi nazardan, har qanday fikr ongda ilgari hosil bo'lgan boshqa tasavvurlar bilan bog'liq holda yuzaga keladi va rivojlanadi.

Assotsiativ yondashuvning ilmiy ildizlari qadimgi falsafiy qarashlarga borib taqalsa-da, uning nazariy asoslari keyingi davrlarda chuqur shakllangan. Bu jarayonda Aristotile muhim o'rin tutadi. U inson ongidagi tasavvurlar o'xshashlik, vaqt-makon yaqinligi hamda qarama-qarshilik asosida bir-biri bilan bog'lanishini ta'kidlab, tafakkur jarayonidagi birinchi sistematik izohlarni bergan. Bu g'oya keyinchalik psixologik nazariyalar rivojiga zamin yaratdi.

Yangi davr falsafasida John Locke assotsiativ qarashlarni yanada chuqurlashtirib, inson ongini tug'ma bilimlardan xoli bo'lgan, faqat tajriba orqali shakllanadigan tizim sifatida izohlagan. Uning fikricha, barcha bilimlar sezgi va idrok orqali hosil bo'ladi, keyinchalik esa ular o'zaro bog'lanib murakkab fikrlash shakllarini yaratadi. Masalan, bola issiq predmetga tegib og'riq sezsa, keyinchalik issiqlik va xavf o'rtasida doimiy assotsiatsiya hosil bo'ladi.

David Hume esa assotsiatsiya jarayonini falsafiy jihatdan tizimlashtirib, fikrlar o'rtasidagi bog'lanishning uch asosiy qonunini - o'xshashlik, yaqinlik va sabab-oqibatni ajratib ko'rsatgan. Uning nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri tasodifiy emas, balki tajriba orqali shakllangan qonuniyatli bog'lanishlar asosida ishlaydi. Masalan, chaqmoqni ko'rish va darhol momaqaldiroqni eslash inson ongidagi sabab-oqibat assotsiatsiyasining klassik ko'rinishidir.

Assotsiativ nazariyaning psixofiziologik asoslarini rivojlantirishda David Hartley muhim rol o'ynagan. U inson miyasidagi nerv jarayonlarini assotsiatsiya bilan bog'lab, takroriy tashqi ta'sirlar natijasida miya hujayralari o'rtasida barqaror bog'lanishlar hosil bo'lishini ilmiy asoslashga harakat qilgan. Masalan, bir xil musiqa yoki hidning qayta-qayta ta'siri natijasida u bilan bog'liq xotiralar avtomatik tarzda faollashadi.

Keyingi bosqichda Ivan Pavlov tomonidan o'tkazilgan tajribalar assotsiativ nazariyani eksperimental darajada tasdiqladi. Uning shartli reflekslar haqidagi ishlari shuni ko'rsatdiki, neytral stimul (masalan, qo'ng'iroq ovozi) biologik muhim stimul (ovqat) bilan bir necha marta birgalikda berilganda, vaqt o'tishi bilan o'sha neytral stimulning o'zi ham reaksiyani keltirib chiqaradi. Bu holat inson tafakkuridagi assotsiativ bog'lanishlarning fiziologik asosga ega ekanini isbotlaydi. Masalan, maktab qo'ng'irog'i o'quvchida avtomatik ravishda dars boshlanishi haqidagi ichki tayyorgarlik holatini yuzaga keltiradi.

Ilmiy jihatdan tahlil qilinganda, assotsiativ nazariya tafakkur jarayonini tushuntirishda muhim bosqich bo'lib xizmat qilgan. U inson ongidagi xotira, o'rganish va tajriba jarayonlarini tizimli ravishda izohlash imkonini bergan. Biroq zamonaviy kognitiv psixologiya nuqtayi nazaridan, tafakkur faqat oddiy bog'lanishlar yig'indisi emas, balki ijodkorlik, abstraksiyalash va mantiqiy tahlil kabi yuqori darajadagi jarayonlarni ham o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, assotsiativ yondashuv hozirgi neyropsixologiya va sun'iy intellekt modellarida ham asosiy konseptual tamoyillardan biri sifatida saqlanib qolmoqda.

Mazkur nazariyaga ko'ra, inson ongidagi murakkab fikrlar oddiy sezgilar va tasavvurlarning o'zaro bog'lanishi natijasida yuzaga keladi. Biror predmet yoki hodisa inson ongida boshqa bir tushuncha bilan bog'lanadi va keyinchalik ulardan biri esga tushganda ikkinchisi ham xotirada tiklanadi. Masalan, inson "maktab" so'zini

eshitganda uning xayoliga o'qituvchi, sinf, kitob, o'quvchi yoki dars tushunchalari keladi. Chunki bu tushunchalar inson tajribasida bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'ladi. Demak, tafakkur jarayoni insonning oldingi tajribasi asosida shakllanadigan assotsiativ bog'lanishlarga tayanadi [3]. Ayniqsa, bolalarda bu jarayon juda tez kuzatiladi. Bola bir marta olovning issiqligini sezsa, keyingi safar olovni ko'rganda ehtiyotkorlik bilan harakat qiladi.

Psixologiyada assotsiatsiyaning bir necha turlari mavjud. Birinchi tur - o'xshashlik assotsiatsiyasi bo'lib, bunda bir-biriga o'xshash predmet va hodisalar ongda bog'lanadi. Masalan, qor ko'rilganda paxta esga tushishi mumkin. Ikkinchi tur — yaqinlik assotsiatsiyasi bo'lib, vaqt va makonda birga uchraydigan hodisalar o'zaro bog'lanadi. Masalan, maktab deganda qo'ng'iroq yoki sinfning esga tushishi bunga misol bo'ladi. Uchinchi tur esa qarama-qarshilik assotsiatsiyasi hisoblanadi. Bunda bir-biriga zid tushunchalar bir-birini eslatadi [4]. Masalan, "kun" tushunchasi "tun"ni, "issiq" esa "sovuq"ni esga soladi. Bu holat inson tafakkurining bog'lanishlar asosida ishlashini yaqqol ko'rsatadi.

Assotsiativ nazariyaning dastlabki g'oyalari qadimgi yunon faylasuflari qarashlarida uchraydi. Ayniqsa, Aristotel tafakkurdagi bog'lanishlarning o'xshashlik, yaqinlik va qarama-qarshilik asosida yuzaga kelishini ta'kidlagan. Keyinchalik XVII–XVIII asrlarda Jon Lokk, Devid Yum va Devid Gartli kabi olimlar ushbu nazariyaning rivojlanishiga katta hissa qo'shdilar. Ularning fikricha, inson ongi tug'ilganda "toza taxta" holatida bo'ladi va barcha bilimlar tajriba orqali shakllanadi [5]. Masalan, bola dastlab atrofdagi narsalarni ko'rish, eshitish va sezish orqali bilib boradi. Tajribalar ortgani sari uning tafakkuri ham rivojlanadi va murakkablashadi.

XIX asrga kelib assotsiativ nazariya psixologiyada asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Olimlar tafakkur, xotira va o'rganish jarayonlarini assotsiativ bog'lanishlar yordamida tushuntirishga harakat qildilar. Bu nazariya ayniqsa xotira faoliyatini izohlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Chunki inson biror narsani eslab qolishi yoki esga tushirishi ko'pincha boshqa tushunchalar bilan bog'liq holda yuz beradi. Masalan, ma'lum bir qo'shiqni eshitgan inson o'tmishdagi voqealarni eslashi mumkin. Assotsiativ nazariyaning ijobiy tomonlari ko'p. U inson tafakkurining oddiy mexanizmlarini tushuntirishga yordam beradi, tajribaning bilishdagi rolini ko'rsatadi hamda ta'lim jarayonida takrorlash va bog'lanishlarning ahamiyatini asoslaydi. Ayniqsa, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishida assotsiativ bog'lanishlar muhim rol o'ynaydi. Yangi bilimlar oldingi bilimlar bilan bog'langanda ularni eslab qolish osonlashadi. Masalan, tarix fanini o'rganishda voqealarni sanalar bilan bog'lash o'quvchiga ma'lumotni tezroq eslab qolishga yordam beradi.

Shu bilan birga, assotsiativ nazariyaning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Ushbu nazariya inson tafakkurining ijodiy va faol xarakterini to'liq tushuntirib bera olmaydi. Chunki inson faqat tayyor bog'lanishlardan foydalanmaydi, balki yangi g'oyalar yaratadi, murakkab mantiqiy xulosalar chiqaradi va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanadi. Masalan, olimlarning ilmiy kashfiyotlari yoki yozuvchilarning badiiy asarlari oddiy assotsiatsiyalar bilan cheklanmaydi. Bu esa tafakkurning yanada murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi zamonaviy psixologiyada assotsiativ nazariya avvalgidek yetakchi o'rin egallamasa-da, uning ayrim g'oyalari hanuzgacha ahamiyatini saqlab qolgan. Ayniqsa,

xotira, o'rganish va sun'iy intellekt tizimlarini yaratishda assotsiativ bog'lanishlardan keng foydalaniladi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar ham inson tafakkurida assotsiatsiyalar muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, tafakkur muammosining assotsiativ nazariyasi psixologiya tarixida muhim o'rin tutadi. Ushbu nazariya inson tafakkurining asosida sezgilar, tasavvurlar va tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishlar yotishini ko'rsatadi. Garchi u tafakkurning barcha murakkab jihatlarini to'liq tushuntirib bera olmasa-da, xotira, o'rganish va bilish jarayonlarini tadqiq etishda katta ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Немов Р.С. Психология. - Москва: Владос, 2003.
3. Myers D.G. Psychology. - New York: Worth Publishers, 2010.
4. Sternberg R.J. Cognitive Psychology. - Boston: Cengage Learning, 2012.
5. Woolfolk A. Educational Psychology. - Boston: Pearson, 2016.
6. Atkinson R.L., Hilgard E.R. Introduction to Psychology. - Boston: Cengage Learning, 2009.

AGRESSIV XATTI-HARAKATLARNING SHAKLLANISHIDA TURLI OMILLARINING ROLI

Sa'dullayeva Aziza Iskandar qizi

O'zMU Jizzax filiali "Psixologiya" yo'nalishi 2 kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tajovuzkor xatti-harakatlarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi biologik, ijtimoiy va psixologik omillar tahlil qilingan. Tadqiqotlarda agressivlikning yuzaga kelishida ekologik signallar, ijtimoiy muhit, genetik omillar hamda oilaviy tarbiya usullarining muhim o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, agressiv xulq-atvor rivojlanishiga ota-onalarning munosabati, oiladagi zo'ravonlik, giper va gipo-qamoqqa olish, aka-uka va opa-singillarning salbiy ta'siri, onalik mehridan mahrumlik kabi omillar sezilarli ta'sir ko'rsatishi ilmiy manbalar asosida izohlangan. Maqolada agressiyaning ijtimoiy ta'lim nazariyasi, frustratsiya va instinkt nazariyalari nuqtai nazaridan kelib chiqish sabablari ham tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tajovuzkor xatti-harakatlarning shakllanishi ko'pincha bir nechta omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: Agressiya, tajovuzkor xatti-harakat, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, genetik omillar, frustratsiya, ijtimoiy ta'lim nazariyasi, psixologik himoya, onalik mehridan mahrumlik, bolalar psixologiyasi, zo'ravonlik, tarbiya uslublari.

Ko'plab tajribalar natijalariga ko'ra, zamonaviy tadqiqotchilar tajovuzkor xatti-harakatlarning paydo bo'lishida sub'ektlar qandaydir tarzda o'zaro ta'sir o'tkazishga